

הצבא בעיני החרדים: חלום, פנטזיה ויצר הרע

נורית שטדלר*

תקציר. המאמר דן בתפיסות של חרדים לגבי הצבא והשירות הצבאי. הניתוח מתמקד בשלוש תפיסות של חרדים לגבי הצבא: החלום, הביקורת והפנטזיה. החלום מדגיש את הדמות הרצויה של בן הישיבה וכולל מרכיבים אסקטיים, נזיריים ורוחניים. בחלום זה אין לבחור החרדי מקום בזירה הצבאית, הן משום שהיא אינה מתאימה לכישוריו האינטלקטואליים והגופניים, והן משום שהוא נתפס כמגשים ממילא דגם הרואי נעלה יותר ועסוק במלחמת היצר. מנגד עולה שיח ביקורתי המופנה כלפי האידאל הנזירי והסמכות הדתית שיצרה אותו. בביקורתם, בני הישיבות מביעים תסכול ואי שביעות רצון מייעודם החברתי, ממצבם הקיומי ומן האידאל הדתי שאותו הם מגשימים. ביקורת זו מלווה בכמיהה לשינוי, ובאה לידי ביטוי בפנטזיה על צבא וצבאיות. באמצעות ניתוח הפנטזיה והביקורת, אֶבְחַן את מה שמעסיק את בני התורה כיום ואת מה שמעצב את שאיפותיהם וחלומותיהם. אראה כי בחורי הישיבות אינם מבקשים ליהפך לחילוניים ולהתמוזג בתרבות הישראלית, אלא דורשים להשיב את האיזון בין הממד החומרי לממד הקדוש. הצבא מגלם דרישה זו מפני שהוא נתפס כזירה פוטנציאלית להתנסות בחופש, בהרפתקנות, בהדוניזם ובפורקן. במובן זה בחורי הישיבות מביעים כמיהה לדגם דתי שונה, שגם הוא הרואי. אך בניגוד לחלום הנזיר הלוחם, המסתגר בחיי הישיבה, הדגם הדתי החדש כולל התנסות בזירות גשמיות בכלל ובצבא בפרט. במאמר אטען כי התמודדות עם זירות של טומאה וחטא בצבא נתפסת כאקט של התחזקות דתית ויכולה ללמד על סוג חדש של הרואיות חרדית.

פתיחה

הצבא נוכח בכל פינה וסמטה של שכונת מאה שערים. המבקר בשכונה יכול להבחין בכך כבר באזורי התפר שבין השכונות החרדיות לשכונות האחרות, בשלטי הרחוב הגדולים

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.

אני מודה למורי היקר פרופ' ראובן כהנא ז"ל; לאיל בן-ארי על הערותיו לגרסות שונות של המאמר ועל דיונים רבים בנושא והרצאות משותפות; לגדעון ארן, לתמר אלאור ולקימי קפלן על הערותיהם לטיוטות קודמות של המאמר; לאורן גולן תודה מיוחדת על העזרה הרבה; וכן לגל ונטורה ולשני הקוראים של כתב-העת סוציולוגיה ישראלית. כמו־כן ברצוני להודות למרכז סילברט על המענק לביצוע המחקר, למלגות פוסט דוקטורט ממכון גינזברג וקרן לידי דייוויס מן האוניברסיטה העברית בירושלים, אשר אפשרו את המחקר ואת כתיבתו של המאמר.

הקוראים - "מתאבד מקומך בנח"ל!" ככל שנכנסים אל לבי-לבה של השכונה, כך מתרבים השלטים והכתובות נגד הגיוס והשירות בצבא. השימוש במונח "מתאבד" הוא בעל משמעויות רבות ומגוונות בחברה הישראלית. מונח זה נעשה חד יותר כאשר הוא מופיע בסמיכות לרעיון של גיוס החרדים לנח"ל החרדי. הקריאה "מתגייס משמע מתאבד" מחדדת את הנורמה החברתית נגד גיוס, ומבהירה כי כל סטייה תוביל לגירוש מהקהילה, לאובדן הדעת, להקרבת הרעיון של שימור יסודותיו של עם ישראל ולקירוב אובדנו. הסבר מפורט לגישה זו אנו מוצאים במודעת הרחוב "בין דם לדם":¹

...נח"ל השמד ממשיך לזרום. הבחורים הצעירים שנסחפו אל תוך מימיו העכורים עוברים בעמקי תהומו תהליך היתוך צהלי, שבסופו הם יוצאים מהותכים על-פי מתכונת דפוסי מייסדיו, מעצביו. גוי ישראל או ליתר דיוק כנעני - אשר גם אם לא נטש לגמרי או כלל את שמירת המצוות, אך במהותו אינו שונה בדעותיו מכלל הציבור הישראלי, ותפיסת חייו היא שאין התורה הקדושה חובת הכלל, אלא לכל היותר פולחן ליחידים החפצים בכך, וכי הלאומיות היא ערך עליון ומקודש שעליו מותר ואף חובה ליהרג, גם אם זה על-פי שיקול פוליטי. במילים אחרות: נתינת גושפנקא סנהדרינית לדין דיני נפשות לפרוק עול, בעלי אינטרס שרירותי או תחרותי.

בימים אלו נודע כי מספר הבחורים שהתפתו לשכירי שמד הנח"ל ברחו מהמחנה וכמה מהם שנתפסו מבליים בכלא הצבאי תוך מסירות נפש והחלטה נחושה שלא לחזור לשורות הנח"ל. הדבר מוכיח בעליל כי המסיתים שכירי הנח"ל פעלו גם ובעיקר אצל בחורים יקרים יראי השם בנצלם את תמימותם, ורק אחרי שהתגלה לבחורים האמת המרה, עשו את הצעד הנועז של בריחה מתאי הגזים למרות המחיר הכבד שהם משלמים על כך. וזאת רק אחרי שהם פגשו פנים אל פנים במלאך המוות הרוחני והגשמי, והבינו כי מוטב לבלות במאסר מלהרתך בכור הצה"לי אשר כל באיה לא ישובון כ"ל... (מאה שערים, מאי 2001).

במודעה זו, הנח"ל משמש דימוי לזרימת בחורים המתגייסים לצה"ל אל מחוץ לגבולותיה הסמליים של הקהילה החרדית. הבחורים מתוארים כאילו נסחפו בזרמי מים סוערים ועיקשים ונטמעו בטבעו ובמהותו. הצבא הישראלי - מימיו עכורים, והצלילה בו פירושה טבילה בטומאה. החרדים האומללים הנסחפים אליו משמשים בו "שכירי שמד", שהתפתו לשרת בו בשל תמימותם. בחלקה השני של המודעה חל מפנה - הבחורים אשר הבינו את טעותם מחליטים לברוח מהצבא. בריחתם של הבחורים וכניסתם לכלא הצבאי מתוארת במודעה כסוג של דתיות נועזת. הבריחה מתוארת כפעולה של קידוש השם וכמעשה של דתיות הרואית. דימויים אלה מתחזקים במודעה זו באמצעות השימוש במטפורת "תאי הגזים". בהתאם לכך, המפגש עם הצבא מתואר כחוויה סוערת ואלימה, הטומנת בחובה אפשרות להתחזק מבחינה דתית באמצעות "מפגש פנים אל פנים עם מלאך המוות הרוחני והגשמי". מודעות רחוב בגנות השירות בצבא התרבו ברחובות מאה שערים במיוחד לאחר הקרנת הסרט "פאות ירוקות", העוסק בגיוס לנח"ל החרדי. באותה תקופה התמלאו כל הרחובות

1 דברים, יז, ת.

בפשקווילים רבים, אשר גינו את הסרט ואת הגיוס ודימו את צה"ל לבית הבושת הלאומי "השולח עשרות נפשות תועות לשמד ולקלון". העמקה בסוגיות אלה ומקומן בחברה החרדית (בעיקר בפלג הליטאי), פרשנותן, הביקורת עליהן והשלכותיהן על הדתיות החרדית בישראל, כל אלה הן מטרותיו של מאמר זה.

מבוא

הפטור משירות בצה"ל שהוענק לבחורי הישיבות הוא סוגיה השנויה במחלוקת בחברה הישראלית (ראו: דהאן, 1988; שחר, 2000). פטור זה הוענק לאחר פנייתו של החזון איש לדויד בן-גוריון, ראש ממשלת ישראל דאז, אשר העניק דחיית גיוס ל-400 תלמידי ישיבה (ראו: דוח ועדת טל אצל שחר, 2000, ע' 340). כיום מדובר בציבור גדול, המונה יותר מ-30,000 תלמידים, ועל-פי התחזית של דוח ועדת טל יעלה מספר זה לכ-50,000 לקראת שנת 2010 (ראו: שחר, 2000, קובץ לוחות א-6). מאז ועד היום, אי-השתתפותם של חרדים בנטל הביטחוני היא אחת הסוגיות המסובכות ביותר ביחסים בין החברה החרדית לחברה הלא-חרדית. לפי כהן (Cohen, 1999, p. 396), הפטור מהצבא הוא בעל אפקט סמלי: הבחירה לא ליטול חלק בארגון הזה, אשר עדיין נתפס כמחויבות הלאומית החשובה מכול, מחזקת את השוליות של החרדים ואת הביקורת עליהם, ומלבה דיונים ציבוריים סוערים בגנות הקהילה. השתתפותם בזירה הפוליטית, בעיקר לאחר בחירות 1977, החריפה את המתח בין הקהילה לבין המדינה והחברה האזרחית. המתח העיקרי נובע מכך שהשתתפותם במערכת הפוליטית מקנה להם זכויות רבות – כוח, השפעה ותמיכה כלכלית ממוסדות המדינה, בעודם נתפסים כמשתמטים מן האחריות האזרחית המרכזית והחשובה ביותר בחברה הישראלית – השירות הצבאי.

אין זה מענייני להתעמק במחלוקת זו ובהיבטיה השונים, שכן עסקו בה רבות בעיתונות, במחקר ובשיח הציבורי (שחר, 2000). לעומת זאת, תפיסת הצבא בעיני החרדים כמעט לא נחקרה (ראו: חקק, 2003; Stadler & Ben Ari, 2003). מאמר זה יבחן לעומק את התפיסות הללו. כפי שאראה, חשיבותו העיקרית של הצבא כארגון השומר על ביטחונם של אזרחים יהודיים היא עמדה מרכזית גם בתפיסת עולמם של החרדים. חברי הקהילה החרדית אינם מתנגדים לצבא מבחינה רעיונית, דתית או מוסרית, ורבים מהם אף מביעים עניין בהישגיו ובפועלו של צה"ל. חרדים רבים בקיאים בפרוטרוט ביחידותיו, בבסיסיו, במפקדיו ובהיסטוריה של מלחמות ישראל. במובן זה, היחס אל הצבא דומה ליחס הרווח אליו בחברה הישראלית כולה ומושפע ממנו במידה רבה: הצבא נתפס כמכשיר חשוב להגנה על העם היהודי במאבק על קיומו, ולפיכך הלגיטימיות שלו בקהילה כמעט אינה מוטלת בספק. החברה הישראלית עסוקה במחלוקות קשות על פעולותיו של הצבא, מציבה סימני שאלה רבים לגבי הישגיו בעבר ודנה במוסריותו, בעיקר ביחס לתפקודו באינתיפאדות, ובשינויים שיש לערוך בו במסגרת הלוחמה בשטח האזרחי. לעומת זאת, השיח החרדי אינו מתייחס כלל להיבטים ולמחלוקות האלה. חברי הקהילה החרדית שראיינתי מקבלים בדרך כלל את הצבא כמובן מאליו ואינם מבקרים את פעולותיו ואת תפקידיו. להפך, הם מפארים את הצבא, ומדגישים את תפקידו כמגן על העם היהודי במולדתו. בהמשך לכך, הצבא מצטייר כמכשיר חשוב, בלי כל עוררין, להמשכיות החברה ולביטחונה כנגד אויביה. לפיכך, אין

דיון מעמיק בהיבטיו המוסריים, הפציפיסטיים או הפוליטיים (ראו: Stadler & Ben Ari, 2003).

על רקע זה ברצוני לבחון את תפיסת הצבא והשירות מנקודת מבטם של אלה שאינם נוטלים בו חלק, אלא המתבוננים בו מבחוץ ופטורים מהשירות בו. ניתוח זוויית ראייה זו יכול ללמד אותנו רבות על סמלים, משמעויות ומנהגים המאפיינים כיום את החברה החרדית, ועל השינויים שחלים בה במישורים רבים (ראו גם: אל-אור ונריה, 2003; ארן, 2003; ברזילאי, 2003; גודמן, 2003; קפלן, 2003; שטדלר, 2003).

הניתוח במאמר זה יתמקד בדימויים ובמשמעויות המבנים את הדיון החרדי בנוגע לצבא, להבדיל מהבנת המשמעויות והדימויים הנרקמים כתוצאה מהתנסות מעשית בצבא באמצעות השתתפות, שירות ורטרוספקטיבה, כפי שעשו מחקרים אחרים על הצבא בחברה הישראלית (ששון לוי, 2001; Ben Ari & Lomsky-Feder, 1999; Ben Ari, 2001; 2000; Kimmerling, 1979; Lomsky-Feder & Rapoport, 2002, 2003; Maman, Rosenhek & Ben Ari, 2001).

עבודת השדה נעשתה בשנים 1997–2003 וכללה ראיונות עומק, איסוף של טקסטים שונים המתיחסים לצבא וניתוח קלטות² וסרטים. הראיונות נערכו בעיקר עם בחורי ישיבות ליטאיות בירושלים ובני ברק, והטקסטים, הקלטות והסרטים נאספו בעיקר בחנויות הממוקמות במרכזן של השכונות החרדיות. הראיונות עם בחורי הישיבות אפשרו העמקה בסוגיות שונות בחייהם (על שיטת המחקר המשלבת טקסטים וראיונות ראו גם: שטדלר, 2001, 2002). בראיונות לא הפנית אל המרואיינים שאלות ישירות לגבי אי-השתתפותם בצבא או לגבי יחסם לצבא בכלל. נושא זה עלה באופן ספונטני כאשר שאלתי על סוגיות אחרות, כגון עבודה, משפחה, לימודים בישיבה, נישואים ותוכניות לעתיד. המרואיינים דיברו ארוכות על הצבא, על הגורמים לאי-השתתפותם, על הצדקותיהם של הרבנים, על תסכוליהם ועל דעותיהם לגבי כל אלה. כבר בתחילת המחקר הבחנתי אצלם באי-נוחות לדבר על הנושא מחד גיסא, אך ברצון רב לעסוק בו מאידך גיסא (אולי בגלל היותי חוקרת-חילונית ובגלל מודעותם של המרואיינים למחלוקת בסוגיה זו, אשר הייבה אותם להצדיק את עמדתם לפני ולהתייחס לנושא). ניתוח הראיונות הדגיש כי אין מדובר בדעה אחת מוצקה ביחס לצבא, אלא בשיח מורכב, בעל רבדים שונים, אשר יש לבחון אותו לעומק כסוגיה נפרדת, שיש לה השלכות על ממדים שונים של הקהילה. ניתוח הטקסטים השונים מן העיתונות, מתוך ספרי ההדרכה לבחורי ישיבות ומקלטות של רבנים,³ נועד בעיקר להבנת הטקסט הרשמי של חברי הקהילה, המפורסם בזירה הציבורית, הן החרדית והן הכלל-חברתית.

הניתוח יתמקד בתפיסות ובעמדות כלפי הצבא, כפי שהן עולות מהשקפת עולמם של הגברים החרדים כמרואיינים, ככותבי ספרים וקונטרסים, וכדרשנים בקלטות העוסקות

2 על עבודת השדה, הבעיות הכרוכות בה והפתרונות השונים, ראו נ' שטדלר קודש וחול בתפיסת העבודה, המקרה של האורתודוקסיה היהודית בישראל. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"א.

3 הניתוח מעלה דיון מורכב וסבוך על הצבא והשירות בו, דיון הכרוך בשינויים ובהתפתחויות במישורים שונים אחרים בחברה החרדית בישראל, כגון התחזקות המיליטריזם בקרב החרדים, הופעתן של מגמות לאומניות ומגמות דתיות חדשות, אשר לא בכלן אוכל לעסוק במאמר זה.

בצבא ובגיוס. ההתעמקות בהשקפה הגברית טמונה במאפייניה של הקהילה החרדית כקהילה "המרוכזת בטקסט" (Text-Based), כלומר, קהילה המעניקה כוח עיקרי לטקסטים, לפרשנותם ולפרשניהם הגברים' (ראו: אל-אור, 1992; Aran, 1991; Friedman, 1987; Goldberg, 1987; Heliman, 1992; Soloveichick, 1994). בחברה החרדית, המאגר הטקסטואלי נתון בידי גברים למדנים (Boyarin, 1997). בתוקף מעמדם ניתנת להם הסמכות לפרש משמעויות עתיקות ולצקת פרשנויות אלה לתוך עקרונות קוסמולוגיים, המכתיבים התנהגות ופיקוח חברתי בקהילה.

בניתוח הראיונות אראה כי ההתייחסות לצבא מהווה זירה להשמעת ביקורת, חוסר שביעות רצון והטלת ספק של חברי הקהילה במישורים שונים של חייהם, ובעיקר בחובה לדבוק בחיי הישיבה. זאת בהמשך לגישה השולטת כיום באנתרופולוגיה של הדת, אשר אינה רואה בדת זירה המחזקת ומשמרת שיווי משקל או הרמוניה תרבותית בלבד (Geertz, 1973), אלא זירה הבנויה ממארג של סוכנים דתיים שונים, המבטאים מחשבות רפלקסיביות הכוללות ביקורת, הטלת ספק, חוסר נחת, וכמיהה לדגמים דתיים אלטרנטיביים ומקוריים (Gabler, 2002; Hojbjerg, 2002; Lewis, 2002; Murphy, 1998).

הבחירה להתמקד ביחסם של חברי הקהילה החרדית לצבא אינה מקרית. ראשית, הצבא הוא ארגון בעל חשיבות חברתית, תרבותית, אזרחית וביטחונית בחברה הישראלית, שנית (וחשוב יותר לעניינו של מאמר זה), הצבא נתפס במחשבתם הדתית של החרדים כזירה חומרית-ארצית, המהווה איום מתמיד על ממדי הקדושה והטהרה בחיי הקהילה. בהמשך לכך, הדיון והיחס לצבא פותחים צוהר לבחינת התגבשותם של רעיונות והתנהגויות דתיות כחלק מתהליך של הרכבת פסיפס דתי נשאף בקהילה דתית דינמית.

כפי שאראה בפרקים הבאים, היחס אל הצבא מורכב משלוש תפיסות: החלום, הביקורת והפנטזיה. שלוש אלה הן תמות השזורות זו בזו, גם אם הן נראות סותרות לעתים. הן יכולות להופיע יחד אצל אותו מרואיין, ולפיכך הפרדתן נעשתה לצורך הניתוח בלבד. ניתוח התפיסות בממדים אלה מלמד כי בעוד הסמכויות הקהילתיות מפרשות את הדגם הקיים אגב חידוד האיום שהצבא מטיל על עולם הישיבות, בחורי הישיבות עצמם מביעים רצון להשתתף בו, אגב הבעת כמיהה להשתחרר מהמבנה הדתי הממוסד. בעמדה החרדית, הצבא והשירות הם בחזקת הממדים האסורים, המוגדרים כטאבו וכחטא. ככאלה, הם אינם מהווים אך ורק זירה להבנת משמעויות קיימות ומבוססות, אלא גם זירה להבנת הפנטזיה, החלומות והעולמות הנשאפים של הנחקרים (Obeyesekere, 1981, pp. 1–2). בניגוד לגישות אנתרופולוגיות שעסקו ביחסי טומאה וטוהרה וראו בהם ממדים לארגון המציאות (בעיקר כפי שעולה מעבודותיה של מרי דאגלס, 1984), מתגלים כאן יחסים אחרים. הצבא, המוגדר כזירה של טומאה, אינו מהווה אתר מארגן מציאות, אלא נהפך לשדה דמיוני של ניסוי ותעייה, אפשרות לבדיקה, ניסוי ומבחן של אופציה דתית חדשה. על מנת לנתח ממדים אלה אשתמש במושג המשחקיות (playfulness), כפי שהוא מופיע בעבודותיו של הנדלמן (Handelman, 2001). באמצעותו אראה כיצד מגדירים בחורי ישיבות את

4 הקהילה החרדית היא קהילה טקסטואלית, המתאפיינת בקידוד הנורמות האורתודוקסיות בצורה של קנוניזציה של כתבי הקודש. כלומר, כתבי הקודש בקהילה כזאת אינם רק קטגוריות טקסטואליות, אלא מקור סמכות טרנסצנדנטי. כלומר, הם אינם תופעות טקסטואליות בלבד, אלא עיקרון קוסמולוגי אינהרנטי למבנה של המציאות (Holdrege, 1995).

האפשרות הדמיונית והניסיונית, תוך כדי ביטוי רצונם לצאת מחיי המנזר אל דתיות הרואית אחרת.

הצבא בעיני החרדים: חלום, ביקורת ופנטזיה

1. "הנזיר הלוחם": החלום, הסיוט ויצר הרע

ניתוח לעומק של המשמעויות והתפיסות לגבי הצבא מלמד כי ההתנגדות לצבא ויצרת הזדמנות נוספת לחיזוק מאפייני החלום החרדי של הסתגרות בעולמה של תורה, או כפי שאכנה זאת כאן – חלום "הנזיר הלוחם". שיח זה טומן בחובו הסבר מיסטי, שבמרכזו הערצה להפוך את הלמדן לסוכן מרכזי בזירת העשייה והפעילות היהודית. על-פי שיח זה, צבא ומלחמה מהווים תחומי פעולה מיותרים, שכל המרבה בהם משפיע לרעה על גורלו של העם היהודי. לכן, כל השתדלות במלחמה מעודדת מלחמות נוספות. הדרך היחידה לתקן את גזרת המלחמה היא הלימוד וההסתגרות בשיבה, המעודדים שליטה ויכולת שכלית, שהיא האידאל הנכסף של חברת הלומדים (פרידמן, 1991, ע' 80–87). ההנחה השלטת היא כי הדבקות בלימוד היא שמאפשרת את השליטה בגוף, ביצרים, בתשוקות וברגשות, ורק באמצעות פרקטיקות ישיבתיות נוקשות יהיה אפשר להימנע מפיתויי היצר והדחפים המיניים לנוכח ערכי החילון והמודרנה (ראו גם: גודמן, 2003). לדוגמה, בספר המאמין לעומת המשתדל (פרק ה, ההשתדלות במלחמות), כותב הרב מנחם זאב מאור: ...ההשתדלות האמיתית המועילה במלחמות של ישראל בגויים היא לימוד התורה. השתדלות זו מתקנת את סיבת גזרת המלחמה בשמים, וכך לא יארע כל נזק. לעומתה ריבוי השתדלות בחיילים ובצבא, במיוחד אם זה על חשבון לימוד התורה, לא תועיל למלחמה, כיוון שלא תיקנו את סיבת שליחת האויבים על ידי השם. השתדלות כזו אינה משכנעת את השם להצילנו, ואף עלולה לגרום להפסד, ולגזרות נוספות, כיוון שהיא כפירה באמונה שהכל בידי שמים.

זהו הסבר דומיננטי, והוא נובע מן המחשבה הדתית שכל עשייה מלבד לימוד התורה היא המחוללת את המחלות והאסונות האנושיים. לפי גישה זו, כל הסחת דעת מן התורה היא המובילה למלחמות, למחלות ולרוע הקיימים בעולם הזה. הוא ממשיך ואומר: ...הסיבה להצלחה במלחמה, או ח"ו לכישלון, איננה נעוצה בהשתדלות במספר חיילים, וגם לא בתכנון תוכניות למיניהן. כאשר משעבדים את הלב לאבינו שבשמיים, ומרבים בלימוד תורה, אין כבר סיבה בשמים למלחמה ונזקיה, ולכן ישראל מתגברים. אבל אם ממשיכים להתרפות בלימוד התורה, הקב"ה ימשיך לשלוח גויים להצר לישראל, כדי לעוררם – זהו הגורם למלחמות ותוצאותיהן.

הסבר זה מצוי בעיקר בספרי ההדרכה לבחורי ישיבות, בפרקים העוסקים במלחמות, ונובע מן הניסיון לבנות הסבר נוסף לשלילת הצבא והשירות.⁵ הסבר זה בולט בעיקר לנוכח

5 יש לשים לב כי עיקר הספרות לבחורי הישיבות שבחנתי לעומק מבטאת גישה ליטאית, וייתכן שהגישה החסידית היא שונה. לשם כך יש לבחון ספרות זו ולהשוותן.

התחזקות המגמות הלאומיות והמיליטריסטיות בקהילה החרדית בשנים האחרונות, לנוכח תמיכתה בפעילות אינטנסיבית של הצבא בשטחים ולנוכח קבלה מוחלטת של פעילות הצבא והאדרתו (כפי שיתברר בהמשך).

במקביל להתנגדות להשתתפות בפעילות המלחמתית והגדרתה כמכשול בפני עולם התורה, מתגבש הדגם הלמדני מול זה של החייל הלוחם כדגם של הרואיות ושלמות. בהמשך לדיונו של בויארין (תשמ"ה) במתח הטמון בדמותו ההיסטורית של הנוזיר הנשוי, אפשר לראות את הדגם הנוזירי החרדי כמכיל גם הוא מתח, המתבטא בדרישה ללחימה בלתי פוסקת ביצר הרע.⁶ נושא זה אינו חדש, הוא קיים בכתבי המסורת (ראו: בויארין, 2002) ובדגמים נוזירים אחרים (ראו: Brown, 1988). אך הוא מודגש בקהילה באופן ייחודי (ראו גם אצל: ארן, 2003; גודמן, 2003) ובצמידות לתמות מודרניות.

הדגם הלמדני-נוזירי מתחדד בכל פעם שעולה מחדש הדיון בגיוסם של בחורי הישיבות ובנח"ל החרדי (ראו: חקק, 2003). השיח הרשמי והדומיננטי בקהילה החרדית בנוגע לצבא ולשירות כולל כמה הסברים, אשר חלקם מופיעים פעמים רבות בעיתונות ובתקשורת. ההסבר הדומיננטי ביותר מבוסס על ההנחה הרואה את שירותו של החילוני בצבא ואת הדבקות בתפילה ובלמוד של בני תורה כשקולים זה לזה. שני אלה עסוקים יום וליל בשמירה על ביטחונם וחוסנו של העם היהודי, שניהם דבקים במשימתם ומקריבים את עצמם במידה שווה למען העם והקהילה. יש לשים לב כי שני הדגמים של תרומה לביטחון מתוארים בלשון החרדית כדגמים דינמיים, שהפועל על-פיהם עוסק במלחמה קשה מנשוא, ולכן שניהם נתפסים כהרואיים וכאקטיביים באותה מידה. החייל בצבא נלחם באויבי העם בחזיתות השונות, באופן גשמי, בעוד הלוחם החרדי עוסק במלחמה גופנית ורוחנית – מלחמת היצר, אשר אינה נופלת מזו של הלוחם הארצי. במובן זה, חיילי השם הם לוחמים הרואיים, אך מלחמתם היא פנימית ומרוכזת בשליטה על היצרים והתשוקות.

לצד ההתנגדות לצבא, הדגם הלמדני-נוזירי הנשאף מתואר אגב שימוש באוצר מילים צבאיים-ישראלי מורכב.⁷ באופן אירוני, המטפורות שבאמצעותן מעצבים את החלום מורכבות מאוצר מילים ישראלי-צבאי, המתובל במונחים אקטיביסטיים ולוחמניים מן המסורת היהודית. באמצעות לשון זו הגוף נתפס כשדה קרב הרוחש תשוקות הרסניות ושליליות, בעוד הלימוד הוא הפרקטיקה העיקרית למלחמה ביצר הרע ולריסונו. העולם החומרי מתואר כזירת המאבק המרכזית של הנער החרדי, אשר כל ייעודו הוא התמסרות לחיי הישיבה ודבקות בתורה. היצר הרע, הטמון ממילא בגופו, עלול להתפרץ, להשתחרר ולנצח את הבחור בכל רגע. התפרצות היצר עלולה להרחיק אותו מקהילתו ולפגוע בלכידותה. מכאן מבנים הרבנים דימוי נשאף, הטומן בחובו סתירה פנימית בלתי ניתנת למימוש: "הנוזיר הלוחם", המתבקש לסגת מן העולם תוך כדי מאבק בלתי פוסק עם יצריו הגשמיים, העומדים לו למכשול.

6 יצר הרע הוא מושג מורכב ובעל משמעויות היסטוריות, תרבותיות ודתיות שונות, אך אין זה מעניינו של מאמר זה לעסוק בביטוי לעומקו. להרחבה במושג זה ומשמעויותיו השונות במסורת היהודית ראו בויארין, 2002.

7 הלשון הישראלית-צבאית באה לידי שימוש גם בהקשרים אחרים של השיח החרדי, בעיקר ברובדו העממי, כגון בנושאי תזונה, רפואה וכדומה.

הבניית דמותו של לוחם זה מורכבת מן הדרישה לדבקות, התמדה, צמצום וסבל, כלומר, היצמדות לחיי הקהילה החרדית וחוקיה. על-פי השקפה זו, הצבא נתפס כמכשול עיקרי לטומאה, ולפיכך הוא גם ביטוי מרכזי לכישלון היצר. כך, לדוגמה, כאשר נשאלת השאלה במה נלחם חייל התורה, ניתנת התשובה הבאה (מתוך ספר הדרכה לבן ישיבה, אהרון ליב מלוביצקי, תשנ"ד):

...ימי האדם מתחלקים לתקופות שונות, אינה דומה האחת לרעותה, כל אחת מהן מאופיינת בתכונות שונות, ביצרים - יצר הטוב ויצר הרע - אחרים, שאיפות שונות והישגים למיניהם. התקופה שאנו דנים עליה היא "ימי הבחורות", הם ימים מיוחדים במינם, לטוב ולמוטב. המאפיין העיקרי שבהם הוא שהם ימי סופה וסערה, יעלו שמים ירדו תהומות... (ע' ק"ה)

תיאור זה מעיד על אימת החומר בביטוייה החרדיים המודרניים (ראו לשם השוואה: בוירין, תשס"ב, ע' 65). ייחודו של המתח שבו מצויים הרבנים והמחנכים בקהילה החרדית טמון ברצונם לבנות דמות למדנית, הניצבת מול המציאות המורכבת של הנעורים והיצר הרע, אשר על-פי העמדה החרדית מגולמים דווקא בצבא. בהמשך לכך, העולם הישיבתי מובנה בדימויים של גבורה, ובני הישיבות מצטיירים כלוחמים אמיצים: בני הישיבות מצויים בשיאה של סערה רגשית מלאת יצרים, ימי הלימוד בישיבה קשים ותובעניים, אך בחורי הישיבות עומדים במשימתם ללא דופי. הוא כותב (ע' ק"ז):

...תקופה זו בצורה סוערת כזאת עם מעלות ומורדות, שביעות רצון ועוגמת נפש, הרי רצונו הפשוט שתעבוד אותו לפי טבעך וכחותיך. והוא כביכול מוכן לסלוח לך על שגיאותיך וירידותיך... משמעות דבר אמיתי זה הוא חיזוק גדול ומרגוע לנפש של הלוחם את מלחמת היצר, ולמרות שאזור עזו, נכשל פעם, פעמיים ויותר. יש בחורים שמתייאשים, ייאוש שלא מדעת, ובעקבות ייאושם מחליטים להתרפות ממלחמתם. החלטה חפוזה זו נובעת מחסרון ידיעת כלל מפורסם ש"אובדן קרב אינו אובדן מלחמה". לא עליך המלאכה לנצח בבת אחת. מוטל עליך עצם הלחימה, ולהראות נכונות לנצח. הניצחון הסופי הוא בעזרת ה' איש מלחמה. אונס גם אנוס מיצריו הפנימיים, מרוך שכלו, ומדלות כוחותיו...

הטקסט מזכיר את הייאוש, הנובע מן המלחמה המתמדת ומן העבודה הקשה הנדרשת מן הלמדן. כדי לבנות טקסט הרואי מסוג זה, המחבר משתמש גם באוצר מילים צבאי-ישראלי: הקרב, הניצחון, וההפסד בקרב לעומת ההפסד במלחמה כולה. כדי להילחם ביצר, המחבר קורא לחייליו להוכיח נכונות לנצח, ומעודד אותם במילים של מפקד לחייליו לפני היציאה אל הקרב. מכאן ממשיכים המחברים ומתארים את הלימוד והתורה ככלי המכוון את הלוחם הנזיר במלחמתו נגד עצמו. התורה נהפכת מטקסט קנוני לשורה של כללים צבאיים, חוקים ונהלים, המורים כיצד להתמודד עם מכשולים חיצוניים ופנימיים. הנזיר הלוחם מצטייר כדמות המתעלה על כל צורך גשמי או גופני. הרב מרדכי נויגרשל, בקלטת על "גיוס בני ישיבות" (מתוך סדרת הקלטות "יהדות מזווית שונה"), מתאר את הבעיה שבהכנסת הצבא לתוך מסגרת זו:

...יאמרו [רבני החברה החרדית] בצבא מתקלקלים מבחינה רוחנית, לא מתפתחים בתורה וביראת שמים כמו בישיבה, ועלולים גם לאבד... מבחינה עובדתית זה

נכון, זה נכון שבצבא עלולים לאבד, והרבה אנשים בהיותם בצבא שנכנסו לצבא עם כיפה עשו קורס טיס במהלך השרות הצבאי, כלומר קורס טיס לכיפה!!!

הנזיר הלוחם אינו יכול להשתתף בחוויות מלחמה משתי סיבות: ראשית, הוא עצמו מצוי במלחמה גדולה ועצומה יותר, "הוא כורע מנטל האיסורים" (ארן, 2003), הוא נלחם ביצר בעודו דבק בתורה, ומכאן שהוא מהווה דגם הרואי של לוחם וגיבור. שנית, הוא אינו מתאים או כשיר לגיוס צבאי בגלל הפרקטיקות הגופניות והנפשיות הנדרשות ממנו כלמדן: "רבות התכונות הנפשיות והתכונות מהן צריך להיות נכון בן תורה, כדי שיהיה ראוי לתורה, והמלחמות וחיי הצבא חסרים עדינות רוחנית זו" (שוורץ, בן תורה וישיבה, ע' 138). בחור ישיבה אמור להיות בעל נפש עדינה ותבונית, ורגישותו היא המייחדת אותו ומאפשרת את הלימוד והדבקות. על-פי ההנגדה המתבקשת, הצבא דורש דמות בעלת כישורים גופניים, וכן נוקשות וארצייות. כדי להמחיש אי התאמה זו, הלמדן מושווה לחמור (שוב דימוי מן המקורות):

...למלחמה משתמשים בסוסים גמלים, פילים, אך לא בחמורים. החמור אינו מוכשר למלחמה. וכפי שאומרים שההולך למלחמות (=אי סייפא) אינו מסוגל ללמוד תורה (=לא ספרא). אלה שאינם מבינים עול תורה מהו עלולים לשאול מדוע שבני תורה לא ילכו לצבא, ונסדר להם מסגרת לימודית יום יומיים, ובשארית הזמן יתאמנו חלילה בסיף, ואינם מבינים אי סייפא לא ספרא. משום שעול תורה צריך לתפוס את כל האדם, ואם יש עיסוק אחר, זו אינה שאלה כמותית שבסך הכל הוא לומד פחות, אלא כל המהות חסרה. וכן אדם שלומד ומתבטל, לומד ומתבטל, אזי תורתו נעשית קרעים קרעים, אף שעת לימודו לוקה בחיסרון של נשיאת עול תורה. נשיאת עול תורה פירושה דבקות ללא מחיצה ואם יש מחיצה אין זה דבקות... (פרידלנדר, ספר שיח חיים, ע' קפ"ג).

הלמדנות היא הכלי לפיקוח על גופו ונפשו של המאמין, היא המכשיר המרכזי לעיצוב מחשבתו והתנהגותו, והצבא, כפי שראינו קודם, הוא המגלם את עולם החומר, הטומאה, ולכן הוא גם האיום העיקרי על הקדושה. הצבא רצוף מכשולים, אשר יש לשאוף להתרחק מהם כליל. העמדה הרשמית והמקובלת מציינת כי עדיף שהאדם ידבק בתורתו ולא ייחשף למכשולים אלה, העלולים להפוך אותו לקורבן של החומר ולמשוך אותו אל הטמא והאסור. בספר ההדרכה בן תורה וישיבה (ע' 138) מתאר שוורץ את השיירות הצבאי כזירה של טומאה המשולה לאכילת נבלות, וכזירה של ניאוף, תועבה וחטא. תיאורים רבים כאלה משובצים בספרי הדרכה שונים.⁸ למשל, פרידמן בנפש הישיבה (תשנ"ז, ע' ע"ט) מאפיין את הצבא כ"בית כלא חומרי", הכרוך במכשולים ובאיסורים ומהווה גורם מעכב ל"חתיירה לקראת קסם התורה". בריאיון למעריב אמר בחור ישיבה: "קודם כל צריך להבין שמגיל קטן מכניסים לנו לראש שהצבא זה תועבה, פריצות שבנים ובנות נמצאים יחד כל הזמן,

8 יש לשים לב לכך שרבות מן התגובות הן התייחסות ישירה לעמדתן של ישיבות ההסדר, אשר טענו שהתפקידים של הלמדן ושל הלוחם המתגייס לצבא יכולים לעלות בקנה אחד (אם כי במסגרת מאמר זה לא אוכל להרחיב בנקודה זו).

ולכן יצר הרע מתגרה שם בקלות" (ליאת רון, מעריב, 15.3.1992, "התגייסתי - ואיבדתי את המשפחה").

2. ביקורת, ספקנות ואי־נחת

בספרות המתפרסמת בקהילה, בקונטרסים לבחורי ישיבות או בעיתונות, מובעת בדרך כלל דעה אחידה, המתנגדת לגיוסם של בני ישיבות בכלל ושל חרדים בפרט. הראיונות למאמר זה נערכו בעיקר עם בחורי ישיבות ליטאיות (ותיקות וחדשות). כאמור, בראיונות לא נשאלו שאלות ישירות לגבי הצבא, והנושא הועלה בדרך כלל באופן ספונטני על־ידי המרואיינים עצמם. כל המרואיינים דנו פעם אחת לפחות במהלך הריאיון בגיוס ובפטור, ובסוגיות הערכיות העולות מהם, ופעמים רבות נהפך הדיון בצבא לחלק משמעותי מן הריאיון. לצד ביטויים המרכיבים את הדגם הנשאף של "הנזיר הלוחם", הכולל את המלחמה ביצר הרע ואת הגדרת הצבא כשדה פוטנציאלי לעבירות ולפיתויים, מתנהל שיח ביקורתי, הנלווה לשיח הרשמי המהלל את דמותו של הנזיר הלוחם. ביקורת זו עולה בעיקר בקרב בחורי הישיבה, והיא סובבת סביב מספר נושאים: המצב הכלכלי, הקשר בין הצבא לשוק העבודה, מבנה הישיבות והחובה ללמוד, כמו גם ההנהגה אשר לדידם אינה משתנה או מתפתחת. הביקורת מלמדת על נקודות משבר אלה, שרובן ככולן ממוקדות בדרישה להישאר בישיבה ולהתמסר לדבקות בתורה, תוך כדי מימוש חיי פרישות וצניעות. כלומר, השיח הביקורתי מעוצב כל־כולו נגד חוסר האפשרויות של הדגם הלמדני, אשר עוצב על־ידי דור המייסדים. במובן זה, בחורי הישיבה אינם מפנים את ביקורתם כלפי השיטה עצמה, לפיה לימוד התורה הוא המציל ממלחמה ומסייע לביטחון המדינה. רובם ככולם מקבלים את הסברה שלימוד התורה הוא מצווה עליונה, המחזקת את עם ישראל בכל רמות קיומו. אי־הנחת נובעת מן הדרישה לנהל חיי נזירות סגפניים וממושטרים, בלי כל חלופה או זכות בחירה אישית. בביקורתם הם מעלים ספק לגבי מימושו של הדגם וטוענים כי אי אפשר להגשימו, בעיקר משום שהוא מחייב ניתוק, הסתגרות, עיסוק בפרקטיקות של סגפנות והסתפקות במועט. להלן דוגמה מדבריו של בחור ישיבה מירושלים:

...זה להתיימר לבנות חברה עם ערכים מאוד־מאוד לא מציאותיים, זה מתאים לקומץ מסוים, קומץ נזירים שנכנס לאיזשהו מנזר ומחליט גם לא להינשא וגם... אבל לקחת חברה, קולקטיב, בלי הבדל להגיד - כולם... שייכים לאידיאל הזה, זה פשוט דבר לא מציאותי, זה לא מתאים למה שכתוב במקורות, וזה לא מתאים לאופי האנושי...

בחור הישיבה רואה את הגישה הנזירית כגישה בלתי מציאותית, המתאימה לדמויות מסוימות בהיסטוריה היהודית (אף־על־פי שהוא אינו מציין את התקופה או את הדמויות שהתכוון אליהן). הוא אף ממשיך ומנסה להראות את אי־הסבירות הטמונה בה, ומעלה את האפשרות לא להינשא. ייתכן שבכך הוא מרמז בביקורתיות לסכנה הטמונה בהתקרבות לדגם הנוצרי, או לדמויות יהודיות אשר נטו לדגם זה ואשר גונו פעמים רבות במקורות ובמסורת. לטענתו, עמדה זו גובה מחיר יקר מבחורי הישיבות ומהוריהם. הוא טוען שיש קושי בדגם, משום שלא כל אחד יכול לשלוט בגוף ולהתמיד במלחמת היצר כל חייו. לכן, שיטת הלמדנות הישיבתית אינה מתאימה לכולם. הוא ממשיך ואומר:

...זה נורא בעצם שאתה, כהורה, מזהה שהבן שלך לא יצא גדול הדור, אז מה אני אשלח אותו – בגלל שכולם? בגלל שאם הוא אחד מהאלף האלו שיפלו, אני לא מוכן למחיר הזה, ואני אישית לא מוכן, אולי אני כמנהיג העם חושב שזה נכון, אבל אני כאינדיבידואל, כשאני מזהה את עצמי, אני צריך לקום ולעזוב...

מרואיין זה מתאר את המחיר הכבד שבחורי הישיבות משלמים, לדעתו, בגלל אידאל הלמדנות. ניכרים כאן הדו־ערכיות והמלכוד שבחורי הישיבות מצויים בהם: מן הצד האחד, הוא עצמו מממש אידאל שהוא מאמין בו בכל לבו, אך מן הצד השני, מתוך ביקורתו על המחיר הכבד משתמע רצון לקום ולעזוב. בחור נוסף, בן עשרים ושמונה, מיישבה ליטאית בירושלים, מצביע על כך שהמגמה הביקורתית היא נחלת רבים. הוא מדבר על היחס לצבא ועל בעיית הלימוד בישיבות:

ישנה גישה חיובית (כלפי הצבא), את לא תשמעי אותה כל־כך בתקשורת, את תשמעי אותה יותר בראיונות עם אנשי ציבור חרדיים, אבל הם גם לא יגידו לך הרבה דברים, כי אנחנו לא רוצים להפוך חומר בידי אלה שרוצים לנגח אותנו כל הזמן, וגם ככה על היוזמה שעכשיו התחילה להתגבש, של נח"ל חרדי, ובוה רבים המתנגדים על המסכימים, רוב הציבור החרדי מתנגד לזה לחלוטין. זה לא שזה לא בעיה. יש לנו בעיה בציבור עם אותם הצעירים שלא מתאימים ללימודים. יש דבר כזה. גם בגמרא מופיע העניין הזה של אדם שלומד תורה ולא רואה ברכה בלימודו. אז חמש שנים זה הגבול, ואז הוא צריך לקום ולעזוב את כל הסיפור. השאלה מה אתה מגדיר כלא רואה ברכה בלימוד תורה, אנשים חושבים שאם אתה לא למדן גדול אז זה לא ברכה. אבל זה לא נכון. אתה יכול להתקדם בצעדים מינימליים – זה גם ברכה. קשה מאוד להגיד לבן־אדם – צא החוצה כי אתה לא מתאים, וצא החוצה זו בעיה גדולה...

המרואיין רומז לגישה הרווחת בישיבות, הרואה באור חיובי את הצבא ואת הרצון לשרת בו. הוא מבטא את הדילמה לגבי חוסר ההתאמה של רוב הבחורים לחיים בישיבה. הצבא מצטייר כאן כהיפוך של החיים בישיבה, ויתרה מזאת – כאפשרות לברוח: אם נחזור לנושא הצבאי, בגלל ששירות צבאי היום... מי שאומר שאנחנו לא הולכים לצבא בגלל שזה מדינה ואנחנו לא מכירים בה וכל השטויות האלו, זה לא מן העניין בכלל, ואף אחד לא מתכוון לזה. זאת אומרת, זה דיון של ילדים. יש קשר כי לאחר שהמדינה קמה, יש חוגים שהסכימו וחוגים שלא הסכימו. זה לא מה ש... בדעבד, המדינה כבר קיימת, ויש סכנה תמידית, וחייבים להגן עליה. וכמו שאם אני וחבר הולכים ביער ומגיע לילה וצריך שאחד ישמור ואחד ישן, אני לא יכול לומר – תשמע, אני כזה ואתה כזה, ואני אישן כל הלילה ואתה תשמור. אלא שנינו יחד מתחלפים. אז החלוקה צריכה להיות בין כולם...

דוגמה נוספת:

...היום, במצב העכשווי, אם ניקח את כל הבחורים של הדור הבא ונוציא אותם לצבא ולעבודה, ורק נדאג שהם יהיו יהודים כשרים, לא כל־כך בטוח כמה אחוזים יהיו. למה? בגלל שלהבדיל ממה שחושבים כולם, היהדות היא מאוד־מאוד

פרקטית... זאת אומרת, הם מבינים את המשיכה של החומר. האדם הוא חומרי, האדם הדתי נמשך בדיוק כמו האדם החילוני לבדיוק אותם דברים, כן? והיום הפיתוי הוא כל-כך גדול, שחייבים לחזק את החומות...

שניות זו מאפיינת את רוב המרואיינים. מחד גיסא, הבנה והפנמה של הדגם המחבר בין נפש ושלמות רוחנית, המתאפשרת רק באמצעות הלימוד והפרישות; ומאידך גיסא, ביקורת נוקבת, הרואה באפשרות זו אידיאל בלתי אפשרי. כאן עולה גם המחשבה על "היהדות הפרקטית", המתחברת לעולמות החול ויוצרת עמם איזונים. המרואיין פונה אל מוקד הביקורת, אל אותן סמכויות אשר עיצבו את האידאולוגיה של הניתוק מן העולם הזה. הוא טוען כי הסמכויות עצמן מבינות את חוסר היכולת לממש את הדגם הנזירי, לפיו המנהיגים "מבינים את המשיכה אל החומר". הוא מדגיש כי האדם הוא חומר, וכי האדם הדתי נמשך אל החומר כמו האדם החילוני. בכך הוא מחזיר לתמונה את המשמעות הארצית של האדם (הטבעה, לדעתו, במסורת הרבנית) ומעמיד באור מגוחך את החלום החרדי. אך בסוף הוא חוזר בו, כאילו נבהל, וטוען כי הפיתוי הוא המחייב דווקא את חיווק החומות ואת בנייתן מחדש. מתוך המתח הזה, מתוך המצב הבלתי אפשרי, עולה בדרך כלל הפנטזיה, שבאמצעותה בחורי הישיבות מבטאים את כמיהתם לשרת בצבא. בהזדמנות זו המרואיינים מבטאים כמיהה וערגה להשתתפות בכל הקשור בפיויות, גשמיות וארציות.

3. הפורקן, היצר ומבחן האמונה: הצבא כפנטזיה אישית של בריחה מן המנזר

כפי שהראיתי בסעיף הראשון, הצבא הוא מרכיב מרכזי בסיוטים ובפחדים של החרדים. הצבא והשירות בו נתפסים כזירה העיקרית לטומאה, לחטא ולעבירות שיש לשאוף להתרחק ולהימנע מהן. המלחמה ביצר נתפסת במידה רבה כמלחמה בתשוקה עזה לצאת מן המנזר ולהיות חלק מהמאמץ הצבאי הלאומי. במקביל לסיוט זה, המעצים את מאפייניו ההרואיים של הנזיר הלוחם, נורים חצים של ביקורת. חצים אלה, המופנים בעיקר אל הסמכויות החרדיות, חושפים את אי שביעות רצונם של בני הישיבות מן האידאל הרצוי, מן הדרישה לא להתגייס לצבא ומן הסנקציות החברתיות המתלוות אליה. בעקבות כך גובר התסכול בקרב בחורי הישיבות, הבא לידי ביטוי במתח בין האידאל הנשגב של הנזיר הלוחם לבין האפשרות או הרצון לממשו בחיי היומיום. המתח הנוצר בין החלום לאי-היכולת לממשו מוביל להרהורים ופנטזיות על הצבא.

בויארין (תשס"ב, ע' 69), בפרק על הדיאלקטיקה של התשוקה, טוען כי על-פי חז"ל, "כדי שתשוקה ומיניות יתקיימו בכלל, חייבת שתתקיים האפשרות של תשוקה למין אסור. התשוקה היא אחת, ומי שיחסל את התשוקה למין אסור יחסל את התשוקה למין מותר, שבלעדיה אין לחיים המשך". בהמשך לכך אפשר לנתח גם את התשוקה להרואיות הצבאית אצל בחורי הישיבות. החברה החרדית דורשת מחבריה הימנעות מוחלטת מכל מה שנתפס בעיניה כטמא, כגון אכילת מאכלים מסוימים, ניאוף, קבורה שלא כהלכה וכדומה. באותה מידה, גם הגיוס לצבא מגלם זירה של טומאה וחטא, ומכאן שהשירות בו כולל גם עיסוק בלתי פוסק באיסורים וחילול איסורי טאבו חברתיים. לפיכך, הרהורים על שירות בצבא וערגה אליו יכולים להיראות כחציית גבולות והתנסות בעולמות סמליים של טומאה (בהמשך ל: Douglas, 1984). המסר הרבני בנושא זה הוא חד משמעי: הוא דורש להתרחק מעולמות

אלה, להסתגר בעולמה של תורה ולהילחם בלי הרף בתשוקה וביצר. אך בחורי הישיבות מרבים להתייחס לחיי הצבא מתוך הערצה ללוחמים, למלחמות השונות, לנשק, לאביזרים צבאיים ולאירועי גבורה קרביים, ומביעים רצון להיות חלק ממצבאות זו.

כפי שהראיתי בסעיף הקודם, ביקורתם של בחורי הישיבות אינה יוצרת דגם חלופי של התנהגות ודתיות, אלא מתארת דווקא מצב של חוסר אונים, תסכול (גופני ורוחני), בעיות סמכות ומשברי זהות. בהמשך לכך, דווקא מתוך העיון בפנטזיה אפשר ללמוד על תפיסה אחרת לגבי הצבא והשירות ולגבי עולמם הפרטי של בחורי ישיבות. אמנם גם כאן הצבא מגלם את הממדים הארציים, ולפיכך הוא טבול בטומאה ומזמין גלישה לעולם של פיתויים. אבל הפנטזיה כרוכה דווקא בשאיפה למעורבות בזירה זו. כלומר, הצבא מזמין כניסה לעולם רצוף מכשולים, ועל־כן מאפשר התנסות דתית פעילה לנוכח הפיתוי והאיסור. בממד הפנטזיה, הצלחתו של הנזיר להתמודד עם אתגרי הצבא, מבלי להתפתות לחומר, היא אשר תאפשר את חזרתו למאה שערים כסמל של גבורה ושלמות דתית.

נוכל להיטיב להבין את הפנטזיה הזאת אם נשתמש במושג המשחקיות, כפי שהוא מופיע אצל הנדלמן (Handelman, 2001). מושג זה מוגדר כעמדה חשובה להבנת הממד המדומיין בחיים האנושיים. המדובר בשלב של פתיחות, המאפשר לפרטים לעצב את המשחק עצמו ולחדור אל תוך המציאות המיוחדת שלו. המשחקיות מהווה ממד חשוב לניתוח בשל היותה מצב בלתי מובנה, מצב מעברי של הימצאות בעולם תוך כדי כך שהוא נהפך למשהו אחר. בהמשך לגישה זו, אפשר לראות את הפנטזיה ככמה לניסיון ובדיקה של עולמות שונים ואף סותרים, הנמצאים במצב של מעבריות. מן הצד האחד, הפנטזיה מאפשרת בריחה מחומות המנזר אגב ניסיון לחוות דברים אחרים; ומן הצד האחר, היא מהווה עולם מטפורי, המאפשר לבחורים לדמיין את עצמם בצבא – דמיון המודרך ומוכתב על־ידי האמונות הדתיות והאיסורים כפי שהם מוגדרים בקהילתם. כמו־כן, הפנטזיה היא כוח דינמי ויצירתי, המאפשר התנסות דמיונית בחיבור בין עקרונות דתיים־טרנסצנדנטיים מקובלים לבין מחשבה והתנהגות יומיומית־ארצית, כמו גם פתח לאפשרות לפרוץ אל עולמות אסורים, טמאים, מאיימים, עוינים או מפחידים. אפשרות זו כוללת בדיקה של יכולת שליטה בגוף ובנפש בעולם הפנטזיה, חושפת ערגה לדגם דתי־חרדי הבא במגע עם הארציות והטומאה, ובו־זמנית מאפשרת למאמין להציל את נפשו ממנה. לפיכך, בשונה מגישות של חילון וטמיעה תרבותית, היחס לצבא אינו מבטא רצון להיטמע בעולם הארצי או להשתקע בו, כלומר, לחצות גבולות אל הישראליות. אלא שהפנטזיה להשתתף בצבא מבטאת ניסיון הרואי להגדיר דתיות נעלה יותר, רצופת מכשולים. בשונה מהניתוח של מרי דאגלס על שמירת גבולות סמליים בין הטמא לטהור, הפנטזיה היא דווקא משחק בהתנסות ובחיבור של שני עולמות אלה, ובפוטנציאל לשינוי הנובע מן המגע ביניהם. דווקא המגע בין הטמא (הצבא) לטהור (הנזיר הלוחם) הוא בעל הפוטנציאל הרב ביותר ליצירה והגדרה של דתיות אשר גברה על המכשולים ולכן מעידה על דבקות רבה יותר.

ניתוח הפנטזיה על הצבא מאפשר לנו להבין את אמצעי העיצוב של קונפיגורציות מחשבתיות חדשות. הוא מסמן או מכיל נתיב ליצירה ולפתיחה של אפשרויות ופרקטיקות שונות, על־ידי שבירה של גבולות סמליים קודמים, וזאת משום שאין צורך לפעול על־פי מבנה עקבי או לוגיקה מארגנת. בקהילה טקסטואלית, המשמעות היא הניתקות מאילושי השפה, ממכשולי התאולוגיה והרטוריקה הסוחפת אל העיון, והדיון המדוקדק במקורות הקדושים.

הצבא מצטייר בעיני המרואיינים כהיפוכם הגמור של חיי הישיבה. אך להבדיל מן העמדה הרשמית, הדורשת מן הנזיר הלוחם לסגת מעולם החטאים והטומאה המגולמים בצבא, בחורי ישיבות תופסים את העולם הצבאי ככלי לבחינה וניסוי של דתיותם ההרואית. המחשבה על הצבא מאפשרת סוג של התנסות, המחייבת את החזרתו של הגוף הגשמי לתמונת עולמם הדתית.

דוגמה לסוג זה של משחקיות עם אידאלים צבאיים אנו מוצאים בסרט החרדי "חיילים ללא מדים". בסרט נחשף סיפורו של בחור ישיבה המחויב להתגייס לצבא. לאחר מסכת של טעויות וניסיונות כושלים להשיג פטור, הוא מגויס ומשובץ ביחידה קרבית מובחרת. הסרט מראה באמצעים דרמטיים את מלחמתו הפנימית של הבחור ואת המכשולים הרבים שבהם נתקל בזמן הטירונות: בעיות כשרות, זמני תפילה, מפגש עם נשים ושמירת קדושתה של השבת. בה־בעת מוצגים קשיים אחרים, שגם יתר החיילים מתמודדים עמם (מאמץ גופני, עייפות, שליטה בנשק, יחס המפקדים, משמעת צבאית וכדומה), אך אלה אינם מהווים מעמסה לגבי בחור הישיבה והוא מתמודד עמם בקלות רבה. לאורך הסרט בחור הישיבה מפגין שליטה מלאה בכל המיומנויות הצבאיות ומבצע אותן בצורה המושלמת וההרואית ביותר. המסר העיקרי של הסרט הוא שבחורי ישיבות יכולים וצריכים להיות חיילים קרביים, משום שהישיבה כבר הכשירה אותם למצבים קשים, וכי הבעיות העיקריות טמונות דווקא בסכנת חילולם של איסורי טאבו חרדיים. יחד עם זאת, באמצעות דמותו של בחור הישיבה הלוחם, הצופים לומדים שדווקא ההתמודדות עם סכנות דתיות אלה, המועצמות בצבא, היא המחזקת את דתיותם וחרדיותם של הבחורים, ולא ההסתגרות בישיבה מבודדת. כך אנו למדים מדבריו של רב הישיבה אל הבחור כאשר הוא חוזר לחופשה, כשהוא קרוץ בין רצונו ללמוד לבין חובתו ללכת לצבא:

אני מבין את המבחנים עמם אתה מתמודד. אך זכור כי אתה חייב לקדש את שמו רבים ולשמור על מצוותיו קלה כבחמורה... אתה מתמודד עם מבחן דתי, ולכן אתה חייב להיות חזק...

בהמשך להסבר לגבי המשחקיות, הפנטזיה אצל בני הישיבות היא היפוך של המציאות המבנית שהם חיים בה, ומשמשת דרך או מעבר לסוג של דתיות אחרת. הישיבה מהווה זירה המבנה את הנזיר הלוחם ביצרו⁹ וממטרת את כל ההיבטים של חייו, בעוד הצבא הוא זירה לפורקן ו"הוצאת מרץ". הדגם הישיבתי דורש פיקוח, משטור ושליטה, המועברים באמצעות טקסטים מקודשים, בעוד הצבא מצטייר כשדה של חטאים, פורקן, ארציות ו"שחרור אנרגיה" (ראו גם: Aran et al., manuscript). במובן זה, הצבא מאפשר לממש את הפעלתנות הגופנית ואת העמידה במצבים מסוכנים, לא במובן של מוות בקרב, אלא מבחינת הסכנה הדתית של חציית גבולות סמליים אסורים. בתפיסה זו הצבא אינו משמש אמצעי לעיצוב, משטור או פיקוח, בדומה לתאוריות התברות, אלא כאמצעי לפורקן וחופש. הקטע הבא (מתוך ריאיון עם בחור ישיבה ליטאית בירושלים) מרמז על הפחד מהעדפת השירות הצבאי על פני הלימוד, המתואר כאן כאיום המרכזי על חברת הלומדים:

9 אצל בחורי הישיבה, הדגם הנשאר של הלמדן טבול בדימויים מן המסורת הלמדנית־ליטאית של המאה ה־19 וכרוך בקוסמולוגיה המונסטית. כמו רבני הקהילה, גם הצעירים מתרפקים על העבר של ישיבות ליטא ומבקשים להיות ממשכיהם האותנטיים של צויו, הווייתו ומורשתו של עבר זה.

...ובכל אופן, למרות שברמה עקרונית אנחנו מסכימים לזה, במישור המעשי מעט מאוד אנשים יתנו כתף לעניין הזה, בגלל שבראייה לטווח רחוק העניין הזה יכול להזיק מאוד-מאוד לחינוך החרדי... לא רק בגלל שאין לך אפשרות לקבוע מי ומי, מי יהיה ראוי לשָׁבֵת בישיבה ומי לא מספיק ראוי ונשלח אותו לצבא, ויכול להיווצר מצב שנניח יהיו כמה מידות קבלה כאלה, ויגידו לך - לא, אתה מתאים לישיבה. אז הוא יגיד לעצמו - אני לא מספיק גרוע כדי ללכת לצבא, אז אולי אני אקלקל לעצמי, כדי שבבדיקה הבאה ייקחו אותי. זה דבר שהוא לא הגיוני ולא ניתן ליישם אותו. מה גם שהיום, בגילאים האלה של חמש-עשרה שש-עשרה שבע-עשרה שמונה-עשרה, יש המון קשיים בישיבות, מעבר לקשיים ולמשברים שעובר כל צעיר בגיל הזה. בישיבות יש את הקטע התחרותי, וזה לוחץ וזה קשה. בסך הכל זו מסגרת מאוד תובענית. כל אחד שלא יצליח בלימודים, הוא ידע שיש לו אלטרנטיבה לעזוב את הכל וללכת לצבא...

כאן מתואר "המישור המעשי", כלומר, יישום חוק הגיוס בחברה החרדית כבעיה של יכולת המיון והגדרת הקריטריונים לגיוס. הפחד העולה כאן נובע מן ההנחה שרוב בחורי הישיבות ירצו לשרת, ולכן הם יפגעו בהישגיהם הלימודיים כדי להתגייס. הישיבה שוב מתוארת כעולם רווי קשיים ומתחים, בעוד הצבא נתפס כשדה לפורקן נעורים. פנטזיית הפורקן משולבת עם הסיטו שהצבא מייצג, ובחורי הישיבה נתונים במתח בין שני העולמות הללו. מן הצד האחד הם כמהים לשרת, ומן הצד האחר הם מבינים את המכשולים העומדים לפניהם. דו-ערכיות זו מהדהדת בדבריו של בחור ישיבה ליטאית בירושלים:

...אלא מה, יש פה שתי סיבות טובות שבגללן אנחנו פוטרם את הצעירים החרדים, סיבות של עצמנו, בהן אנחנו מצדיקים את עצמנו בנושא הזה: סיבה אחת זה עניין של לימוד תורה, ודאי שלפי ההלכה אנחנו שלמים עם עצמנו, שמי שלומד תורה אז הוא פטור משירות צבאי... זה דבר הלכתי. יש לו תקדימים היסטוריים. זה לא דבר שהמציאו אותו היום. שבט לוי, למשל, לא הלך לצבא, כי הוא למעשה היה השבט שהיה אחראי על העניינים הרוחניים בעם ישראל... בכל מקרה, אז לפי המקורות בוודאי שאדם שלומד תורה הוא פטור משירות צבאי... זה סיבה אחת... סיבה שנייה זה גם אותם אלו שלא לומדים תורה, שמכונים מסתובבים, שבבניקים, אלו שלא ממצים את עצמם, וכדומה וכדומה... והם באמת יכולים להיות חיילים בשירות צבאי, בלי קשר ליחס שלנו למדינה. כן, כי בוא נאמר שיש פה 4-5 מיליון יהודים שצריכים הגנה, וצריך לחלק את הנטל בין כולם... אנחנו פוטרם אותם גם כן משירות צבאי. אנחנו שלמים עם עצמנו, כי הצבא, במתכונת שלו היום, הם יהיו חשופים מאוד לסכנות רוחניות, שמבחינתנו זה גרוע יותר מהכל, ויש אפשרות לשלוח צעירים בני שמונה-עשרה, תשע-עשרה, שיחשפו בפני כאלו ניסיונות קשים, זה המציאות מוכיחה...

המרואיין מבטא בעיה אשר נגזרת, לדעתו, מן המתח בין המציאות בצבא לבין מהותם של בני התורה ותפקידם. כאן הוא מתייחס דווקא לפחד מפני אובדן השליטה על בחורי הישיבה למן הרגע שבו יאפשרו להם בחירה בין הצבא לבין הישיבה. הסבריו מתמקדים בקשיים, בלחץ ובמשברים שהחיים בישיבה יוצרים. לדעתו, האפשרות הצבאית תהווה

משיכה גדולה יותר לנוער החרדי, משום שהיא נתפסת כסוג של חופש ופורקן. כלומר, איומו של הצבא על עולם הישיבות אינו רק במישור התאולוגי או התרבותי, אלא הוא איום קיומי. משום שלדעתו, בני הישיבות יעדיפו את השירות על פני לימוד תורה. לכן הוא מתייחס לפחד מפני האפשרות שבחורים רבים ינטשו כקבוצה את דרך החיים הישיבתית במהלך ניסיונו הפרטי של כל אחד מהם לפעול למען גיוסו.

בדוגמות הבאות עמדה זו עולה בצורה ישירה יותר (בחור ישיבה מתוך: "תנו לנו להתגייס", אפי מאיר, יומן שבועי, מקור ראשון, 15.1.99):

...אנחנו רוצים לראות עולם ולהוציא את כל המרץ. לחבר'ה מהישיבות יש המון מרץ ואין להם איפה להוציא את זה, ואם הם יוציאו את האנרגיה במלחמה, אז יהיה לנו צבא חזק...

...ברגע שיגייסו אפילו כמות קטנה של חבר'ה בכפייה, תהיה הצפה בלשכת הגיוס של בחורי ישיבה שרוצים להתגייס...

(ותלמיד משיבת מיר טוען): הדם החם של בחורים חרדים לא שונה מדם של חילוניים, אם לא בצבא - הצורך באקשן יוצא בהפגנות...

הכמיהה לשירות מלווה בפחדים מנטישת הקהילה ומן החטא האישי. זו גם הסיבה לכך שבני ישיבות ורבנים מזכירים שוב ושוב את המכשולים הטמונים בצבא: שירות נשים, אוכל לא כשר, חילול של טקסים דתיים (בעיקר השבת) ועוד. אך בעיקר אצל בני הישיבות ניכרת גם האפשרות ל"התחזקות" בצבא. אפשר ללמוד על כך מהתחבטויותיו של בחור ישיבה ליטאית:

...למרות שאני אישית מכיר הרבה יחידים שהתחזקו בצבא, יש לי אפילו אח כזה. אבל באופן כללי, ודאי שלא זו האמת ולא זו המציאות. ולכן אנחנו מתנגדים לזה... אז אפשר להגיד - בסדר, ניקח צעירים שלא לומדים תורה ונקים מסגרות נפרדות מיוחדות ושמורות, ואפילו הרבנים יכוונו שם את הסגנון. ואז באמת נשלח את הצעירים האלה לצבא, והציבור החרדי יסכים עם העניין הזה, עקרונית מסכים אתו... כי אין באמת שום בעיה עם העניין הזה, חוץ ממקרים מאוד קיצוניים כמו סאטמר, נטורי קרתא, אני מדבר על הזרמים היותר ריאליים, כן, שבדיעבד הם מזדהים עם המדינה ובטח שלוקחים חלק עם מה שקורה פה...

הטענה לגבי ההתחזקות בצבא עלתה פעמים רבות בראיונות. אם כך, הצבא אינו רק זירה של טומאה, אלא גם זירה אפשרית למבחנים דתיים.¹⁰ במובן זה הצבא נהפך לזירת קרב המרחיבה את הזירה הישיבתית. הקרב על היצר באמצעות הלמדנות, השקדנות והיראה מורחב באמצעות הזירה הגשמית, מלאת הסכנות, ואף מתואר כזירה קשה ומסוכנת יותר. בניגוד לטענות הרווחות, אין מדובר במסלול של סיכונים המוביל אל מחוץ לישיבה, אלא

10 השימוש בדימוי של העולם כפרוודור, כדי להסביר את המשמעות הפוטנציאלית של השירות בצבא, רווח בראיונות עם בחורי ישיבה ליטאים (דימוי אשר לא אוכל להרחיב בו במאמר קצר זה). גם דימוי זה טומן בחובו את מושגי הניסיון והמבחן, הטמונים בממדים המוגדרים כארציים. במובן זה, ההתנסות בשירות, גם במצב הבלתי מובנה של המציאות, מהווה אמנם איום ופוטנציאל לזיהום, אך הוא גם המכשיר הדתי הנעלה ביותר להתחזקות דתית.

להפך: במחשבתם, מלחמת היצר נעשית מעשית יותר, והיא מאפשרת בדיקה של מושגים הכרוכים בגופניותם ובמושגים של גשמיות, העולים בהקשרים רבים. כמיהה מסוג זה באה לידי ביטוי גם במסלולים שמאפשרים לחרדים להיות מאבטחים בהתנחלויות - פעילות אשר מושכת מתנדבים רבים בשנים האחרונות. לדוגמה, שלמה צונה כותב בכתבה "בעזרת השם והרובה" (מעריב, 11.10.98, ע' 6):

עשרות חרדים התקבצו לפנות בוקר על גבעה בבסיס האימונים המרכזי של פיקוד המרכז בבית גוברין. לבושים במדים ירוקים, על ראשיהם מגבעות שחורות עטופות בשקיות פלסטיק, הם עמדו במרכז שטח אש וזרקו אבנים. לא, זאת לא הייתה הכנה להפגנה נגד חילול שבת, אלא לזריקת רימון יד צה"לי, חלק ממסלול הכשרה של צעירים חרדים המיועדים לאבטח במסגרת שירות המילואים את ההתנחלות (בית"ר-עילית - ישוב חרדי) שבה הם מתגוררים. כעבור שעה הסתיים התרגול הרטוב, וכל אחד מהחיילים התנסה בזריקת רימון חי. אז הרגישו כולם לוחמים של ממש. עקיבא אוביץ, המשמש סגן ראש מועצת בית"ר עילית, אמר כי "זו חוויה של פעם בחיים, שמשאירה אותך עם רגשות של אחריות".

בניגוד לשיח הרבני שהוזכר, מדובר כאן בפנטזיה של הנזיר היוצא אל מחוץ לכותלי המנזר ולוחם ביצרו בשדה זרוע מוקשים ובשטח אויב. זו גם הסיבה שרוב המרואיינים (וכפי שעולה מן הסרט) דיברו על שירות קרבי בלבד כאלטרנטיבה לחיי הישיבה. בשל תפיסתם העצמית כמגני החומות של העולם הרוחני, ובשל כמיהתם להחליף דגם זה בווריאציה דתית הרואית, התחליף הצבאי היחיד שהשתעשעו בו הוא הדגם של החייל הלוחם בחזית. המדובר באידאליזציה של דגם זה בשיח החרדי, ובהקניית סמלים של גבורה, גבריות ואקטיביזם (ראו: חקק, 2003). סמלים אלה מועברים ומועצמים תוך כדי בניית המסלול של "מבחני אויב". גישה זו מקבלת משנה תוקף כאשר אנו עוקבים אחרי ההתבטאויות של המצטרפים אל הנח"ל החרדי (מתוך: אפי מאיר, עיתון ירושלים, 4.5.01), בעיקר בפנייתם לנציב קבילות החיילים בטענה כי צה"ל אינו מכבד את התחייבותו כלפיהם. החיילים החרדים טענו כי הובטח להם קורס צניחה ולא ניתן להם, אף-על-פי שהוא הקורס הנחשק ביותר מבחינתם. חיילים אלה ביקשו בעתירתם לקבל את הדירוג "רובאי 07", המעיד על מעמדם כחיילים קרביים לכל דבר (ולא הסתפקו בדירוג "רובאי 05"). אנו למדים על כך גם מהצהרותיהם ביום גיוסם לבקום"ם (מתוך "לבקום"ם בעזרת השם", עמיר רפפורט, ידיעות אחרונות, 26.1.99): "התנאים הקשים אינם מטרידים, אני אחד כזה שמסוגל לישון אפילו על קרשים ולהסתפק בשעתיים שינה בלילה, אני לא חושש."

מדבריהם של אלה המשרתים או שירתו בצבא, אנו למדים על סוגיית המבחן אשר עלתה בראיונות רבים. להלן דוגמה מדבריו של חרדי אשר שירת בצבא (מתוך "התעוררות חרדית", אפי מאיר, עיתון ירושלים, 4.5.2001): "אני עדיין דתי ומקיים מצוות, אבל עכשיו זה לא מתוך כורח חברתי, אלא מתוך עצמי, בלי מחויבות לאף אדם. הדתיות שלי עמדה במבחנים. בצבא, אדם מגלה מה הוא מקיים באמת בתוך עצמו." בחור אחר טען באותה כתבה: "השירות הצבאי תרם לי הרבה, בכך שהיום לימוד התורה שלי טוב יותר מאשר לפני הגיוס." מדוגמות אלה, של בחורים אשר החליטו להתגייס ולממש את הפנטזיה שלהם, עולה כי המדובר ברצון להתנסות בשירות באופן אישי, ולא באמירה קולקטיבית או אורחית. המדובר בתשוקה למסע הרואי, אישי ופרטי, של היחיד היוצא מן הקהילה. דבר

זה מלמד על המתח המתמיד בין חברי הקהילה לבין היסודות הקולקטיביסטיים שלהם. הלמדנים מהווים את מגני החומות של הקהילה, אך הפנטזיה של בחורי הישיבות מבוססת על הסתגנות אישית וברירנית אל תוך זירה שונה וזרה.

מיליטריזם, מבחני איוב והצעה לחרדיות חדשה

מן היחס אל הצבא בקרב החרדים עולה דימוי שהוא שונה במהותו ממקומו ומתדמיתו של הצבא בתמונת עולמן של קבוצות שונות בחברה הישראלית המשרתות בצבא (להשוואה: Lomsky-Feder and Rappoport, 2003). כפי שהראיתי במאמר, היחס לצבא מורכב משלוש תפיסות: החלום, הביקורת והפנטזיה. תפיסות אלה מלמדות על גישה מורכבת כלפי הצבא, וכן על חשיבות ההשלכות שלה על החברה החרדית ועל יחסיה עם החברה החילונית.

השיח הרשמי, המכונה כאן "החלום של הנזיר הלוחם", מבנה את הדמות הרצויה של בן הישיבה וכולל מרכיבים אסקטיים, נזיריים ורוחניים נעלים. בחלום זה, לבחור החרדי אין מקום בזירה הצבאית, מכיוון שהיא אינה מתאימה לכישוריו האינטלקטואליים והגופניים, ויתרה מזאת, מכיוון שהוא מגשים ממילא דגם הרואי נעלה ולוחמני אחר כשהוא נלחם את מלחמת היצר. הישיבה מובנית כזירה מלחמתית הרואית חלופית, בעוד הצבא מצטייר כמרחב של טומאה¹¹ וגשמיות. מנגד, השיח הביקורתי מופנה כלפי האידאל הנזירי ומימוש, ובני הישיבות מביעים אי שביעות רצון מייעודם החברתי. שיח זה כולל רטוריקה של תסכול רוחני, גופני וקיומי, ואף לבטים מחשבתיים מעשיים, הכרוכים בבעיות עכשוויות המעסיקות את החברה הישראלית. ביקורת זו מלווה בכמיהה לשינוי ובפנטזיה על עולמות חלופיים. באמצעות השיח הביקורתי אנו מתוודעים לדעתם של בחורי ישיבות על הדגם הלמדני הקיים ועל הקהילה וסמכויותיה, אך באמצעות פירוק הפנטזיה אנו נחשפים אל מה שמעסיק את בני הישיבות כיום ומה שמעצב את שאיפותיהם וחלומותיהם: הרצון לצאת מן המלכוד הישיבתי (ראו שטדלר, 2003), להתקרב אל ממדי החומר ולשנות את התנהגותם היומיומית. הפנטזיה מלמדת על האפשרות לדתיות חרדית אחרת בהקשר הישראלי. כפי שהראיתי לאורך המאמר, בחורי הישיבות אינם מבקשים להיעשות חילוניים ולהתמוג בתרבות הישראלית, אלא דורשים להשיב לעצמם את האיוון בין החומרי לקדוש, בין הטמא לטהור ובין האסור למותר, כאשר הצבא משמש כלי המעורר דיון זה. זאת בעיקר משום שהוא נתפס כזירה אפשרית להתנסות בחופש, בהרפתקנות, בנהנתנות ובפורקן. ניתוח היחס לצבא הראה כי הדגם הדתי הנשאף כולל חוויה שאינה קולקטיבית, אלא אישית במהותה, שבה הגיוס לצבא נתפס כמעשה הרואי של תעוזה ושל התנסות בלתי פוסקת במבחני דת קשים.

אם כן, הצבא אינו נתפס כזירה לאינטגרציה חברתית ואזרחית או כאפשרות להשתתף בפעולתם של מוסדות המדינה, אלא מהווה זירה מטפורית לבדיקת דתיות הקוראת תיגר

11 הצבא אינו נתפס כבעל פוטנציאל לקדושה או לעשייה הרואית במובן הדתי, ולכן אין מדובר במימוש של otherworldliness בשירות ובהתמסרות לצבא, בניגוד למקרה של החייל הדתי-לאומי (Cohen, 1997, 1999).

על הדגמים ההתנהגותיים הקיימים בקהילה. השאיפה ליטול חלק בצבא נובעת מן הרצון לעמוד במבחנים דתיים, שאינם רק מבחנים אינטלקטואליים, תאורטיים או טקסטואליים (כפי שאלה קיימים בישיבה), אלא אתגרים גופניים ורוחניים אקטיביסטיים. הסבר זה משתלב גם בדעות הלאומיות הרווחות כיום בחברה החרדית, בתמיכה הרבה בצבא ובפועלו בשטחים, ובהתגייסות לשירותי הביטחון והעזרה השונים, כגון המשמר האזרחי ומגן דוד אדום, ובעיקר בהצטרפותם של מתנדבים חרדים רבים לזק"א בשנים האחרונות. ההתנהגות ברחובות החרדיים בעת הצפירה של יום הזיכרון (2002) (עמידה במקום, דומייה והרכנת ראש) היא אחד הסימנים ללגיטימציה שניתנה לצבא ולהבעת ההשתתפות של החרדים כמגנים וכקורבנות של אסונות (בעיקר לאחר הפיגוע בשכונה החרדית בית-ישראל, בירושלים). כאשר שאלו כמה עוברי אורח מדוע הם עומדים (בכתבה של ערוץ אחד, בטלוויזיה הישראלית, 2002), הם לא הסבירו את התנהגותם כהזדהות אזרחית עם המדינה, אלא כרצון להיות מרטירים של המדינה, אגב הבעת נכונות למות מות קדושים למענה.

ניתוח הביקורת והפנטזיה החרדית, כפי שהן משתקפות בשיח על ההשתתפות והשירות בצבא, חושף תמונה מורכבת של התייחסות למדינה, לצבא ולדתיות החרדית. כפי שהראיתי, צעירים חרדים מעוניינים לשרת בצבא. הם בוחרים את דתיותם באמצעות הדיון בו, ואגב כך הם שואפים לחדד את אמונתם ואולי אף להפיצה בזירה הנתפסת בעיניהם כבלתי דתית וכזרועת מכשולים לאמונה. בתוך עולם גשמי-דמיוני זה, החרדים הצעירים מבקשים לבחון את הגופניות, את הארציות ואת המיניות, מבלי להגדיר אותן מראש כסותרות את דתיותם. באמצעות פנטזיה דתית הרואית, הם מעלים את האפשרות שהחרד יילחם בזירה הארצית, החילונית והציבורית (בניגוד למלחמת היצר), ודווקא הניצחון בזירה זו הופך אותו לדגם של גבורה בקהילתו. כפי שהראיתי, ההשתתפות בצבא כרוכה בהתמודדות עם כל האיסורים המוגדרים כטאבו בחברה החרדית, ובחדירה אל גבולות הטומאה. בהמשך לכך, מדובר בשינוי המועלה על-ידי סוכנים פעילים, אשר בתהליך רפלקסיבי על מצבם הדתי הם מבקרים את דתיותם, מעלים ספקות לגבי הסמכות הדתית ומערערים עליה.

האם הפנטזיה מלמדת על שינוי בהיבטים המעשיים של חיי הצעירים החרדיים? האם נהיה עדים לשינויים מהפכניים בדתיות החרדית ולהשתתפות רבה יותר בזירות ה"חילוניות", ה"מדינתיות" והאזרחיות האחרות בישראל? שאלות אלה מתעוררות בעקבות הניתוח שערכתי, אך יהיה קשה לענות עליהן בלי מחקר ממושך יותר, אשר יבחן מגמות של שינוי בהתנהגות. הצטרפותם של חרדים רבים יותר לשורות ההתנדבותיות של ארגוני ההגנה והשירות, וכן התבטאויותיהם של חיילי הנח"ל החרדי, כל אלה הם אכן סימנים המלמדים על מגמה כזאת. אך יש גם לזכור כי מדובר בחברה המסתמכת על רבניה ועל פרשנויות של טקסטים, ולפיכך קשה לצפות לשינוי מהיר ומיידי. שינוי כזה אינו יכול להתחולל בלי התייחסות דתית לכך במסגרת פרשנות הטקסטים ובלי יצירה של מוקדי סמכות, אשר יעגנו מאוויים ותשוקות בטקסטים ובפרשנויות מסודרות.

מקורות

- אל-אור, תמר (1992). משכילות ובורות: מעולמן של נשים חרדיות. תל-אביב: הוצאת עם עובד.
- אלאור, תמר, נריה, ערן (2003). "המשוטט החרדי": צריכת זמן ומרחב בקרב האוכלוסייה החרדית בירושלים". בתוך: ע' סיוון וק' קפלן (עורכים), חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה? (ע' 171-195). ירושלים: מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד.
- ארן, גדעון (2003). הגוף החרדי. בתוך: ע' סיוון וק' קפלן (עורכים), חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה? (ע' 99-133). ירושלים: מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד.
- בויאריין, דניאל (תשנ"ה). הנזיר הנשוי: האגדה הבבלית כעדות לתמורה בהלכה הבבלית. בתוך: י' עצמון (עורכת), אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות (ע' 77-94). ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.
- בויאריין, דניאל (תשס"ב). הבשר שברוח, שיח המיניות בתלמוד. תל-אביב: עם עובד.
- ברזילאי, שרית (2003). גבולות בצל חיים כפולים: סיפוריהם של המרקדים בין העולם החילוני לעולם החרדי. בתוך: ע' סיוון וק' קפלן (עורכים), חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה? (ע' 196-223). ירושלים: מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד.
- גודמן, יהודה (2003). קולות מ"ספינת השוטים": מאבקי זהויות במסגרות טיפול חרדיות בישראל. בתוך: ע' סיוון וק' קפלן (עורכים), חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה? (ע' 134-170). ירושלים: מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד.
- דהאן, מומי (1988). האוכלוסיה החרדית והרשות המקומית. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- חקק, יוחאי (2003). מאוהלה של תורה למאהל טירונים: מפגש בין מודלים תרבותיים. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- מאור, מ' ז' (תשנ"ד). המאמין לעומת המשתדל: ניסיון להבין את גדרי חובת ההשתדלות בהצלת חיים, פרנסה, שידוכים, מלחמות ומעמד חברתי (ללא ציון הוצאה לאור).
- מאיר, אפי (1999). תנו לנו להתגייס. מקור ראשון, יומן שבועי, 15.1.99.
- מלוביצקי, אהרון, לייב (תשנ"ד). ספר הדרכה לבן ישיבה. בני ברק.
- פרידלנדר, חיים. ספר שיח חיים, חכמה ומוסר. (פוניבו') בני ברק.
- פרידמן, יעקב ב' (תשנ"ז). נפש הישיבה, שיחות נפש גלויות על עולמו הפנימי של בן הישיבה. ירושלים: "תורת חיים" בע"מ.
- פרידמן, מנחם (1991). החברה החרדית. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- צזנה, שלמה (1998). בעזרת השם והרובה. מעריב, 11.10.98.
- קפלן, קימי (2003). חקר החברה החרדית בישראל: מאפיינים, הישגים ואתגרים. בתוך: ע' סיוון וק' קפלן (עורכים), חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה? (ע' 224-278). ירושלים: מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד.
- רון, ליאת (1992). התגייסתי - ואיבדתי את המשפחה. מעריב, מעריב היום, 15.3.1992.
- רפפורט, עמיר (1999). לבקו"ם בעזרת השם. ידיעות אחרונות, 26.1.1999.
- שוורץ, יואל (תשל"ח). בן תורה וישיבה: לקט עניני הדרכה ויעוץ. ירושלים: ישיבת "דבר ירושלים".
- שחר, אילן (2000). החרדים בע"מ: התקציבים, ההשתמטות ורמיסת החוק. ירושלים: כתר הוצאה לאור.

שטדלר, נורית (2001). קודש וחול בתפישת העבודה, המקרה של האורתודוכסיה היהודית בישראל. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.

שטדלר, נורית (2003). להתפרנס או לחכות לנס: הדילמה החרדית בישראל והשתקפותה ביחסי תורה ועבודה. בתוך: ע' סיון וק' קפלן (עורכים), חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה? (ע' 32-55). ירושלים: מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד.

ששון-לוי, אורנה (2000). מגדריות בצבא הישראלי. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.

Aran, Gideon (1993). Return to the Scriptures in Modern Israel. *Bibliothèque De l'École des Hautes Etudes Sciences Religieuses*, Vol. XCIX. Paris.

Aran, Gideon, Stadler, Nurit & Ben-Ari, Eyal (Draft). Fundamentalism and the Temptation of "Action": Jewish Haredi Virtuosity, Internal Tensions, and Violence. Manuscript.

Ben-Ari, Eyal, with the assistance of Dardashti, Galit (2001). Tests of soldierhood, trials of manhood: Military service and male ideals in Israel. In Daniel Maman, Zeev Rosenhek and Eyal Ben-Ari (Eds.), *War, politics and society in Israel: Theoretical and comparative perspectives*. New Brunswick, N.J.: Transaction Books.

Ben-Ari, Eyal & Lomsky-Feder, Edna (Eds.) (2000). *The military and militarism in Israeli society*. Albany: State University of New York Press.

Ben-Ari, Eyal & Lomsky-Feder, Edna (1999). Introductory essay: Cultural constructions of war and the military in Israel. In Edna Lomsky-Feder and Eyal Ben-Ari (Eds.), *The military and militarism in Israeli society* (pp. 1-36). Albany: State University of New York Press.

Boyarin, Danielle (1997). *Unheroic conduct*. Berkeley: University of California Press.

Brown, Peter (1988). *The body and society*. London: Faber and Faber.

Cohen, Stuart (1997). *The scroll or the sword? Dilemmas of religion and military service in Israel*. Amsterdam: Harwood Academic.

Cohen, Stuart (1999). From integration to segregation: The role of religion in the IDF. *Armed Forces and Society*, 35(3), 387-405.

Douglas, Mary (1984). *Purity and danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo*. London: ARK Paperbacks.

Friedman, Menachem (1987). Life tradition and book tradition in the development of ultra-orthodox Judaism. In H.E. Goldberg (Ed.), *Judaism viewed from within and from without* (pp. 235-255). New York: State University of New York Press.

Gabler, Eric (2002). Beyond belief? Play, scepticism and religion in West African village. *Social Anthropology*, 10(1), 41-56.

Geertz, Clifford (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.

Goldberg, Harvey (1987). Text in Jewish society and the challenge of comparison. In Harvey Goldberg (Ed.), *Judaism viewed from within and from without* (pp. 315-329). New York: State University of New York Press.

Handelman, Don (2001). Postlude: Framing, braiding, and killing play. *Focaal: Journal of European Anthropology*, 37, 145-156.

- Heilman, Samuel C. (1992). *Defenders of the faith: Inside ultra-orthodox Jewry*. New York: Schocken Books.
- Hojbjerg, Christian Kordt (2002). Religious reflexivity: Essays on attitude to religious ideas and practices. *Social Anthropology*, 10(1), 1–10.
- Holdrege, Barbara. A. (1995). *Veda and Torah: Transcending the textuality of scripture*. New York: State University of New York Press.
- Kimmerling, Baruch (1979). Determination of boundaries and frameworks of conscription: Two dimensions of military relations. *Studies in Comparative International Developments*, 14, 22–41.
- Lewis, Gilbert (2002). Between public assertion and private doubts: A sepic ritual of healing and reflexivity. *Social Anthropology*, 10(1), 11–22.
- Lomsy-Feder, Edna & Rappoport, Tamar (2003). Juggling models of masculinity: Russian-Jewish immigrants in the Israeli army. *Sociological Inquiry*, 73(1), 114–137.
- Maman, Danny, Rosenhek, Zeev & Ben-Ari, Eyal (2001). *War, politics and society in Israel: Theoretical and comparative perspectives*. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers.
- Murphy, William P. (1998). The sublime dance of Mende politics: An African aesthetic of charismatic power. *American Ethnologist*, 25, 563–582.
- Obeyesekere, Gananath (1981). *Medusa's hair: An essay on personal symbols and religious experience*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sasson-Levy, Orna (2002). Constructing identities at the margins: Masculinity and citizenship in the Israeli army. *The Sociological Quarterly*, 43(3), 357–383.
- Soloveitchik, Hayim (1994). Rupture and reconstruction: The transformation of contemporary orthodoxy. *Tradition*, 28(4), 64–130.
- Stadler, Nurit (2002). Is profane work an obstacle to salvation? The case of ultra-orthodox (Haredi) Jews in contemporary Israel. *Sociology of Religion*, 63(4), 455–474.
- Stadler, Nurit & Ben Ari, Eyal (2003). Other-worldly soldiers? Ultra-orthodox views of military service in contemporary Israel. *Israel Affairs*, 9(4), 17–48.